

GORMERKANSKA KNIGA

Uvod

Gornji naslov ne označuje samo naslova publikacije, ampak tudi »projekt«, ki je zahteval veliko prepisovanja, pregledovanja obstoječe literature, strokovno-znanstvenih kompromisov in sodelovanja – več strok, ljudi in institucij. Ena izmed urednic, Karin Almasy, je v uvodniku povzela vsebino *Gormerkanske knige*, kjer gre za »izjemno odkritje za slovensko-avstrijsko regionalno zgodovino. V to tabelarno zasnovano gospodarsko knjigo kmečkih veleposestnikov, družine Hois iz Potrne/Laafelda pri Radgoni, so več kot štirideset let zapisovali vse podatke o dninarjih, kmečkih poslih, poljedelskih opravilih, obsegu letine, prodaji kmečkih pridelkov, vinogradništvu in čebelarstvu – in to v slovenskem jeziku. Knjiga zato nudi odličen vpogled v tedanje kmečko življenje in delovna opravila in ne nazadnje priča o močni prisotnosti slovenskega jezika severno od šele pozneje zarisane »jezikovne meje«. Prikazuje nam nekdanji dvojezični vsakdan kmetov v 19. stoletju na Štajerskem.«

Rokopis je v letu 2019 v Pavlovo hišo prinesla potomka Hoisove družine Gertrude Zipper, ki je Susanne Weitlaner prosila za prevod vsebine oziroma pesmi o kmečkem stanu na začetku knjige. Ker je zapisana v dajnci in s starimi slovenskimi besedami, je Susanne ni razumela, zato se je po pomoč obrnila na Pomurski muzej Murska Sobota. Skupaj smo ugotovili, da je rokopis neprecenljiv, najprej zaradi svoje starosti in prostora, od koder prihaja in kjer se je ohranil. Da bi častitljivi rokopis čim bolj strokovno obdelali, smo za pomoč zaprosili še druge sodelavce, ki poznajo zgodovino prostora in se znajo spoprijeti z jezikom in črkopisom v zvezku. Zato je na začetku treba izreči iskreno hvaležnost pandemiji koronavirusa, ki mi je omogočila, da sem se v obdobju 2019–2021 lahko v miru posvetila prepisu celotnega obsežnega rokopisa iz dajncice v današnji slovenski črkopis, latinico. Šele po opravljenem posodobljenem prepisu smo se lahko, vsak s svojega zornega kota, lotili strokovnega oz. znanstvenega pregleda raznolike vsebine. V prvem prispevku sem predstavila podobne, vendar starostno mlajše kmečko-gospodarske zapise iz Slovenskih goric in njihov pomen ter avtorja oz. pisca zvezka Mihaela Hoisa umestila v zgodovinski prostor, ga poskušala podrobneje identificirati in poiskati povezave s tedanjim narodnobudiljskim vrvežem na Štajerskem. V drugem prispevku sem s primerjanjem vsebine rokopisa s situacijo Slovenskih goric, to je slovensko-štajerskega kmečkega življa, opisala življenje na kmetiji v 19. stoletju na Štajerskem. Avstrijski zgodovinar Herman Kurahs iz Muzeja v stari orožarni v Radgoni/Museum im alten

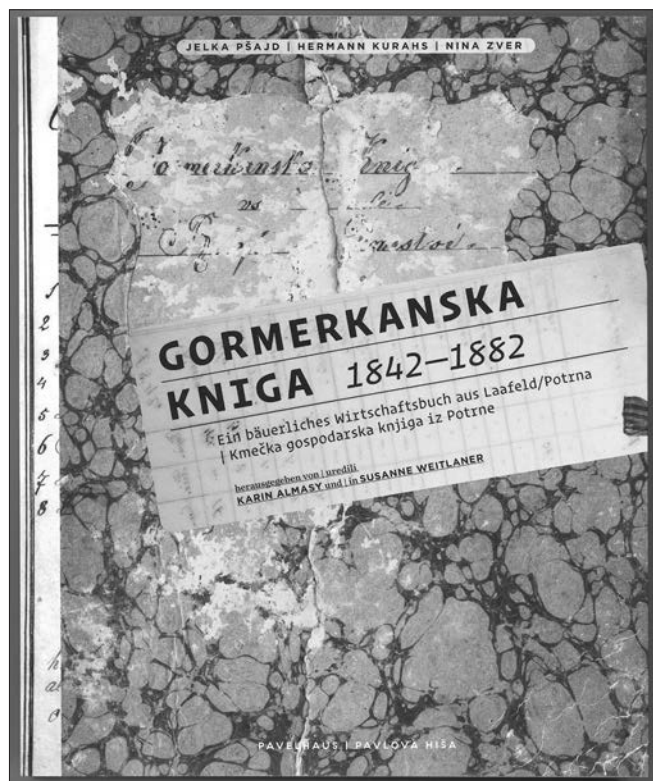
Zeughaus Bad Radkersburg je predstavil zgodovinski razvoj vasi Potrna/Laafeld v Radgonskem kotu s posebnim poudarkom na družini Hois. Zanj je raziskal družinsko deblo oziroma prednike ter naslednico, hči Marijo, ki je z možem prevzela 29 hektarov veliko posestvo. Nina Zver, asistentka za slovenski jezik in znanstvena sodelavka Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Mariboru, je v razpravi obravnavala piščev jezik ter črkopisa dajncico in gajico oziroma govor tedanje Potrne ter iskala primerjave s takratnimi objavljenimi pesmaricami in slovenskimi narečji. Knjigo sta uredili zgodovinarica in prevajalka Karin Almasy in predsednica Kulturnega društva Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša Susanne Weitlaner. Prevoje iz slovenskega v nemški jezik in obratno sta opravili Karin Almasy in Ana Jasmina Oseban, lekturi Sigrid Weiß-Lutz in Kristina Sluga. Publikacijo, ki je bogata tudi s slikovnim gradivom, je z velikim občutkom za dvojezičnost in vsebino oblikoval Matjaž Wenzel, izdala pa Pavlova hiša v Potrni.

Iz kratkega prevoda pesmi na začetku rokopisa je nastala obsežna dvojezična publikacija, ki predstavlja pomemben zgodovinski vir. Ne gre za faksimile izvirne gospodarske knjige, ampak so v publikaciji objavljeni samo odlomki, kolikor so bili potrebni za lažje razumevanje vsebine. Celotna transkripcija je objavljena na strani Pomurskega muzeja Murska Sobota (glej Prepis Gormerkanske knige b. n. l.).

Kaj vemo o avtorju *Gormerkanske knige*?

Gormerkanska kniga (nem. *merken*, »opaziti«, »označiti«) iz obdobja 1842–1882 je rokopisni zvezek v slovenskem jeziku in črkopisu. Njena vsebina je vezana izključno na vsakdanje kmečko podeželje in delovni ritem na kmetiji premožnejšega kmeta. Takšen zvezek, pisan v slovenskem jeziku v tem času, je zelo redek in dragocen. Tedaj je bila v habsburški monarhiji nemščina jezik pisne komunikacije, tiskanih knjig, uradov in korespondence, prav tako jezik višje izobrazbe. Slovenščina je veljala za jezik »kmetov«, ki je bil uporabljan predvsem v ustni komunikaciji. Govoriti slovensko je bil znak neomikanosti, o čemer piše korški učitelj Anton Šantel (1845–1920) v svojih spominih. To nas tudi opozarja, da je bila današnja mejna regija včasih zelo dvojezična, tudi kraji, kot je npr. Potrna/Laafeld, ki so po letu 1918 pripadli Avstriji in so danes pretežno nemško govoreči. V času Mihaela Hoisa in njegove družine se je v Potrni in sosednjih obrobni vseh govorilo slovensko (od leta 1707 dalje). Slovenščina je bila sporazumevalni jezik v vasi, med prišleki in kmečkimi delavci

* Jelka Pšajd, univ. dipl. sociologinja kulture ter etnologinja in kulturna antropologinja, muzejska svetnica, Pomurski muzej Murska Sobota; jelka.psajd@pomurski-muzej.si.

Naslovnica dvojezične publikacije.

– dninarji in posli. Zvezek je torej realen odsev tedanje (narečne) slovenske govorice premožnejšega kmeta v Potrni/Laafeldu, na podeželju.¹

Kaj natančno vemo o avtorju *Gormerkanske knige* in njegovi družini? Mihael Hois se je rodil leta 1819, 31. januarja 1842 pa se je pri 23 letih poročil z Marijo Ornigg. Skupaj sta prevzela in gospodarila na kmetiji njenih staršev. V istem letu je začel zapisovati pomembne gospodarske podatke v svojo *Gormerkansko knjigo*. Oba sta bila domačina iz Potrne. Mihael je dedoval domačo kmetijo od svojih staršev v Potrni, hišna številka 24, ki jo je prodal svojemu bratu Mathiasu. Mihaelu in Mariji so se v zakonu rodili trije otroci.

Svoj družinski, gospodarski in kmečki dnevnik je pisal v jeziku, ki ga je govoril doma. Zapisi v gotici v rokopisnem zvezku na začetku dajo slutiti, da je dobro pisal in govoril tudi nemško. Zatorej je bil, kljub pomanjkanju podatkov o tem, verjetno razgledan in poučen, če že ne izobražen kmet svojega časa. Za zdaj si lahko predstavljamo le, da je bil slovenski kmet v dvojezični regiji, seveda ob prvotni skrbi za domačijo. Najbrž je tudi že gojil določeno narodno zavest oziroma lahko to vsaj domnevamo, ker je svoje beležke pisal v slovenskem jeziku (prav tako v istem jeziku nadaljuje po njegovi smrti hči Marija). V tem času to še

ni bilo vsakdanje in samoumevno, saj so si celo izobraženi Slovenci, npr. t. i. narodni buditelji in duhovniki, med seboj dopisovali v nemškem jeziku. Jožef Muršec v pismu Stanku Vrazu z dne 13. julija 1833 namreč opozarja, da »smo si Slovenci sami krivi, ker ne upamo, niti doma ne, v domačem jeziku pisati. Če ga sami (kot izobraženci) ne bomo spoštovali (in uporabljali), ga tudi tujci ne bodo.« Premalo se zavedamo te pomembnosti, ki jo lahko razumemo tudi kot obrobno dejanje, odražajoč osrednje želje in prizadevanja nekaterih takratnih duhovnikov, npr. Božidarja Raiča, za odločno uveljavitev slovenščine v javnosti. Navsezadnje se je slovenska narodna zavest oblikovala šele v poznem 19. stoletju, torej šele v času življenja Mihaela Hoisa, in na obrobju² imamo samozavestnega človeka, ki se je verjetno opredelil za Slovenca – štajerskega kmeta, zvestega slovenskemu jeziku.

Leta 1859 je škof Anton Martin Slomšek prenesel sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor, s čimer smo Slovenci dosegli cerkveno enotnost Spodnje Štajerske, kar je bilo za nacionalno rešitev obmejnih krajev poglavitnega pomena. Ne moremo mimo prikaza podobe Radgone in njenega slovenskega utripa v 19. stoletju, kjer so imeli pomembno vlogo zavedni slovenski župniki in kaplani. V 19., pa tudi že v 18. stoletju so bili v Radgoni pogosto slovenski župniki in skoraj redno kaplani, pri čemer je bilo mesto središče za slovenske knjige, pisane predvsem v vzhodnoštajerski jezikovni različici.

V času šolanja Mihaela Hoisa, v obdobju »črkarske pravde«, so bile v uporabi različne slovenske pisave – poleg bohoričice še metelčica na Kranjskem ter dajničica, predvsem na vzhodnem Štajerskem med letoma 1824 in 1839. Ker je bila Radgona v tistem času s slovenskimi kaplani pomembno središče slovenstva in ob dejstvu, da je Hois pisal v dajnici, verjamemo, da ga je pisanja in branja v slovenskem jeziku naučil eden od radgonskih kaplanov, najbrž neposredno kar sam Dajnko, ki je bil kaplan v Radgoni med letoma 1816 in 1831. Med drugim je pisal učbenike v slovenskem jeziku za trivialne, nedeljske in začetne šole. Da se je Dajnko zanimal in zavzemal za pouk v šolah, je razvidno tudi iz tega, da leta 1824 ni samo napisal svoje slovnice, temveč je istega leta v Radgoni izdal tudi abecednik, tiskan v dajnici. Če nekdo napiše in izda abecednik, je v njegovem interesu, da bo ta učbenik uporabljan tudi v šolah. Mihael Hois je začel obiskovati šolo v letu 1825/26 – kar sovпада s časom kaplanovanja Petra Dajnka v Radgoni – in najverjetneje se je ravno s pomočjo te knjižice naučil brati in pisati. Pri svojih 23 letih je pisal v pisavi, v kateri se je tudi naučil pisati.

Mihaela Hoisa prvič najdemo kot naročnika *Koledarčka družbe svetega Mohora za navadno leto 1871*, in sicer pod imenom *Hojs M., kmet, Radgona, Sekovska škofija* (v letih 1873, 1874 in 1876). Leta 1877 se pojavi *Hojs Marija, kme-*

¹ Čeprav je slovenščina veljala za »nižji« jeziki (v slabšalnem pomenu) od prevladujoče nemščine, je treba poudariti, da se je na podeželju govorilo (in pisalo) slovensko, torej je bil prevladujoči sporazumevalni jezik slovenščina – kar ne sme biti zanemarljivo.

² Za središče narodnostnega dogajanja je veljala Kranjska.

[illegible]

Prvo, najobsežnejše poglavje o dninarjih.

tica, Radgona, Sekovska škofija, ki je bila naročnica še v letih 1879, 1880, 1881, 1882 in 1883. Če že ne naročnik, pa je bil Mihael Hois zagotovo bralec graškega časopisja, saj je v časopisu *Grazer Tagespost* omenjen trikrat. Sicer med naročniki *Bleiweisovih Novic* leta 1847 najdemo njegovega brata Mathiasa Hoisa (leta 1842 je bil že lastnik 26 hektarov velike kmetije) – kot *Hois Matija, kmetovavec v Lafeldu pri Radgoni* – ki je najbrž Mihaelu kdaj pa kdaj posodil časopis. Kljub temu lahko sklepamo, da je bila kmečka identiteta za Mihaela Hojsa zelo pomembna, ker je imel kot posestnik velike kmetije, delodajalec in pridelovalec kmetijskih pridelkov pomembno vlogo v svoji lokalni skupnosti. Zato ni presenetljivo, da je želel v maniri porazsvetljenškega obdobja kot veliki posestnik ponosno ovekovečiti začetek pisanja v svoj kmečki delovodnik s pesmijo, kjer utrjuje pomembnost kmečkega stanu in pripadnosti, ki jo najverjetneje želi utemeljiti in povezati tudi s slovensko narodno zavestjo. Da je bil Hois ponosen in dobro situiran kmet, nam dokazujeta omembi v graškem časopisju, ki pojasnita njegovo udeležbo na dveh dogodkih v zvezi s kmetijsko in gospodarsko razstavo in na tekmovanju za eno- in dvoletna žrebeta, kjer je osvojil drugo mesto.

V različnih slovenskih krajih so se v tistem času podpisovale peticije za Zedinjeno Slovenijo. Najobsežnejša peticija je bila podpisana pri Svetem Juriju ob Ščavnici, ki je od krajev, v katerih se je podpisovala peticija, najbližje Potrni. Najverjetneje je imel največjo vlogo pri tej peticiji kaplan

Anton Krefl. Naj omenimo, da je bil kaplan Krefl eden najbolj navdušenih pristašev slovenskega narodnega gibanja na Štajerskem, kar ni zanemarljivo za identificiranje in najdbo Hoisa. Deloval je v Radgoni kot mestni kaplan, in če je zbiral podpise tudi v drugih vaseh v bližini Radgone, najdemo najbližjega in edinega podpisanega *Mihaela Hoisa* na Kape-li. Sodeč po analizi podpisa gre za »našega« Hoisa. Mihael Hois je s podpisom peticije za Zedinjeno Slovenijo tako odkrito in javno izrazil svoj odnos do slovenstva, svojo porajajočo se slovensko narodnost. To je toliko bolj pomembno, ker gre za obrobno dejanje, ki je preseglo regionalen vpliv. Zdi se nam pomembno poudariti tri pomembne okoliščine, zaradi katerih je Mihael Hois 33 let pisal svoj kmečko-gospodarski zvezek v maternem jeziku: slovensko je najverjetneje govoril s starši, radgonski kaplani in župniki so skrbeli za ohranjanje in izobraževanje v slovenskem jeziku; z vaščani, dninarji in posli se je pretežno sporazumeval v slovenščini. Če na temelju pridobljenih mozaičnih podatkov povzamemo splošno podobo o Mihaelu Hoisu, bi lahko rekli, da je bil najprej kmet, dobro situiran posestnik iz Potrne/Laafelda, nato slovensko beroči in pišoči kmet ter, kot zadnje, razgledan vaški politik.

Vsebina rokopisa

Najobsežnejše je prvo tabelarno poglavje o dninarjih, v katerem lahko najdemo veliko podatkov: kdo so bili dninarji, vrsto del, ki so jih opravljali pri Hoisu, načine plačevanja

delavcem in način obdelovanja zemlje. Dninarji (*tabrharji*) so bili poljedelski delavci, ki so živeli v lastnem gospodinjstvu in so opravljali priložnostna dela. Za eno- ali večdnevna dela so bili plačani ob zaključku večjega dela ali sproti. Delovni odnosi so bili dvojni: mezdno delo in delo na odslužek. Med plačanimi dninarji oz. delavci, ki jih je kmet Hois najemal, bi lahko bili sosedje, vaščani, okoličani ali sorodniki (manjši agrarni lastniki), ki jih je plačeval z odslužkom: opravljanjem poljskih del, dajanjem dela njive (ali travnika) v najem, dajanjem poljščin ali vrtnin ali za kakšno drugo uslugo. Kmet Hois je svojim dninarjem poračunal tudi v naturalijah, kot so poljski pridelki (snop očiščene-ga lanu), hrana (moka, mast in zaseka) ali manjši prašiček (*prase*) za nadaljnjo vzrejo in v denarju. Kakor lahko razumemo iz obračunskega zvezka, je Hois dninarjem v zameno za opravljeno fizično delo pogosto poplačal/povrnil tudi z oranjem ali z dajanjem dela svoje njive s pridelki v najem. Pogosto je dninarjevo delo poravnal z vožnjami različnih pridelkov (trave, poljščin, drv).

Poglavje je bogato z ledinskimi narečnimi imeni. Največ je imen za polja in njive, npr. *pri Jeisi/pri Jeizi/pri Jesi*. V franciscejskem katastru za leto 1821 za Radgonski kot s petimi vasi najdemo nekatera imena oziroma zapise, ki jih je družina Hois pri svojem delu vsakodnevno uporabljala, npr.: *Les = v Leisi*. Poleg ledinskih imen, ki jih danes težje prepoznamo in lociramo, so v katastru tudi kraji, ki jih Hois omenja pri svojem kmetovanju: vasi Goritz/Gorica, Gederovci, Dedenitz/Dedonci, Sieldorf/Zetinci, Zbigovci, Mele, Šratovci, Police. Če povzamemo vse dninarje, je v 40 letih na kmetiji Mihaela Hoisa delalo 56 delavcev; 13 žensk in 43 moških. Povprečno je en delavec na leto opravil 45 dnin. V 40 letih je bilo opravljenih 6.822 dnin, kar pomeni povprečno 166 dnin na leto.

Drugo poglavje je razpredelnica gostih podatkov o poljščinah. Po količini je prevladovala pšenica, sledila je rž. Hoisova posest je obsegala okrog 29 hektarov. V tretjem poglavju lahko iz vrste blaga razberemo, da je Hoisovo gospodarstvo služilo s prodajo živine (telet, krav, volov in bikov, konjev, žrebet in žrebec ter prašičev različne teže), perutnine (kopunov, rac, pur, puranov, gosi in piščancev), žit (pšenice, rži, ovsa, ječmena in ajde), drugih poljskih pridelkov (glav zelja, grahorja), mesnih izdelkov (sala, slanina, telečjega in svinjskega mesa), lesenih izdelkov (drv, drevnih plohov, vej, trsk in listja), vinskih pridelkov (vina in mošta), medenih izdelkov (medu in voska) ter ostalega (gnoja, sena, slame, semena za deteljo ter kunje, dihurjeve in zajčje kože). Nekaj si je Hois prislužil tudi z najemnina-mi in različnimi prevozi, ki jih je opravljal za druge (osebni prevozi, prevozi vina, drv, pridelkov in peska).

V četrtem poglavju so zapisani kmečki posli – tako hlapci kot dekle – s svojo zaporedno številko, npr. *ti prvi hlapec, ti mali 18. hlapec, ta prva dekla in ta prva mala dekla, ta 21. mala dekla ...* Posle zapisovalec razvrsti po položaju na *male* in *velke hlapce* ter na *dekle* in *male dekcle*, kar pomeni,

da so opravljali različno težka kmečka opravila, ki so bila odvisna od položaja in statusa posla pri hiši. Pri posameznih hlapcih (na pa pri deklah) je pripisana vrsta plačila (različni kosi obleke in denar), ni pa jasno, ali so (ob odhodu) dobili plačilo tudi tiste dekle in hlapci, pri katerih ni nič pripisano. Med štajerskimi priimki poslov, zapisanimi z nemškim in slovenskim črkopisom, je tudi veliko prekmurskih priimkov, npr. Poredoš, Bertalanič, Kisilak, Donoša, Vljaj, Ivanič, Vogrinec, Skledar, ki nam kažejo, da so nekateri hlapci in dekle prihajali iz ogrskega dela monarhije.

Peto poglavje o vzgoji čebel je najkrajše. S čebelarstvom se je Hois ukvarjal kratek čas, in sicer v presledkih. Kasneje je svoje roje oddal v vzgojo Antonu Šišku, med pa sta si razdelila – Hois kot lastnik rojev in Šiško kot skrbnik rojev, pridelovalec medu in čebelar. Pomembno je poudariti, da je Hois leta 1845 med izdatke uvrstil *edne knige, stenje od rojov*. Strinjamo se, da gre najbrž za Dajnkovo knjigo o čebelarjenju.

V zadnjem, šestem poglavju so zapisani trije vinogradi v današnjih Radgonsko-Kapelskih goricah. Najbrž je v svojih goricah Hois prideloval šipon in belino, ki sta bila razširjena po slovenskem Štajerskem. Gre za opise, število in vrsto dnin, opravljenih v vinogradih, ter višino plačila, ki ga je namenil delavcem. Najtežje delo v vinogradu je bila obnova vinograda oziroma priprava zemlje za nov nasad, to je prekopavanje zemlje. V Hoisovih vinogradih so opravljali plačana dela.

Sklep

Potomci družine Mihaela Hoisa v Potrni – družina Kotzbeck, po domače Jirglovi – se danes ne ukvarjajo več s kmetijstvom. Zadnji, ki je kmetoval – do leta 2010 – in je govoril slovensko, je bil Walter Kotzbeck. Umrli je leta 2021 – pred izidom publikacije, v celoti namenjene *Gormerkanski knigi*.

Pomemben del projekta so bile predstavitve publikacije v Potrni, Gradcu, Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti. Z njimi smo želeli predstaviti in poudariti to, da je na obrobju slovenskega etničnega ozemlja, daleč stran od takratne Kranjske, živel slovenstvo, ki se je na podeželju aktivno vključevalo v slovenske narodnobuditeljske tokove habsburške in avstro-ogrske monarhije, vzporedno s središčnimi dejanji.

In še nekaj za konec. Hoisova govorna slovenska dediščina je ostala v Potrni (in Dedincih) v 21. stoletju. Ob predstavitvi publikacije v Potrni je žena pokojnega Walterja in lastnika rokopisa z menoj govorila v potrnskem – to je slovenskem govoru oziroma narečju.

Literatura in viri

PREPIS GORMERKANSKE KNIGE: Prepis *Gormerkanske knige*. Pomurski muzej Murska Sobota. <https://www.pomurski-muzej.si/media/Prepis%20Gormerkanske%20knige%20za%20na%C5%A1o%20muzejsko%20stran.pdf>, 5. 11. 2023.